

Ђ. Крстић у чланку „О неким питањима одговорности према трећим лицима у области мирнодопске употребе атомске енергије”, на основу расчлањавања проблема мирнодопске употребе атомске енергије у оквирима индустриског развика као целине у савременом добу, долази до закључка да је начело одговорности у његовом објективном виду постало подлога за прописивање правних правила у материји атомске штете. Тако је и у националном и у међународном регулисању. У сукобу два интереса, успона атомске технике и користи и штета које она доноси, у односу на право становништва да добије правичну и пуну накнаду за изванредно опасне последице нуклеарних штета — претегло је схватање заштите права човека на том плану.

Др. В. Круљ у чланку „Начело монетарног номинализма и границе његове примене”, после историског осврта, разматра ову проблематику са доктринарног и позитивноправног аспекта.

Проблем малолетника је засенио сличан проблем младих пунолетних лица у кривичном праву. Међутим, овај други проблем све више долази до изражаја у савременом кривичном праву. О томе је реч о чланку др. Љ. Лазаревића „Млада пунолетна лица у савременом кривичном праву”. Идући од земље до земље, аутор је прикупио материјал за становиште на основу кога критикује чл. 79, Кривичног законика ФНРЈ. Он сматра да би у поменутом члану „требало унети измене које би омогућиле примену према млађим пунолетницима свих мера које се примењују и према малолетним учиниоцима кривичних дела” (с. 163).

У чланку „Уговор и уговорна одговорност у совјетском грађанском праву” Ј. Радишића оцртавају се неки фрагменти ове веома широке материје на основу чега се стиче утисак не само о њој него и о целокупном систему друштвених односа у којима овај институт функционише. Писац је подробно анализирао карактеристике уговора и уговорне одговорности у СССР у њиховом развоју све до скоро. То му је дало могућност да закључи да постоји могућност даље еволуције уговора и уговорне одговорности на чију проблематику „треба гледати само као на једну слику на бесконачној филмској траци која је у сталном кретању” (с. 187).

Др. М. Тороман у чланку „Законско регулисање питања грађанске одговорности аутомобилиста”, после прелаза широког спектра питања — од одговорности држаоца односно власника аутомобила до искључења одговорности аутомобилисте, као и застарелости потраживања из накнаде штете, заузима становиште да у Југославији постоји недостатак законске регулације грађанске одговорности аутомобилисте који је веома лако отклонити зато што многа законодавства пружају врло широке могућности „за усвајање неке од изложених солудија за свако од поменутих питања која су овде била предмет разматрања” (с. 220).

Тенденцију упоређивања нашег и страног права ваљало би, по свему судећи, развити ако не баш у оваквој серији публикација, онда у некој сличној категорији. Као што је иностранство заинтересовано за југословенске оцене иностраног права, тако је оно и још више заинтересовано за упоређивање југословенског и страног права.

Александар Стојановић

Harold J. Berman: *THE NATURE AND THE FUNCTIONS OF LAW, An Introduction for Students of the Arts and Sciences*, Brooklyn, The Foundation Press, 1958, 662 pp.

Већ неколико деценија у САД постоје курсеви за изучавање основа правних наука на неким факултетима социјалних, политичких, економских и других наука, тј. оним где се спремају не правни стручњаци већ лаици који желе да стекну потребна знања из ове области. Зато су постигнута знатна искуства у постављању предмета који има различите

називе („Природа и функције права“, „Амерички правни систем“, „Увод у право“, „Право и друштво“ и сл.), посебне методе извођења наставе и специјалну садржину и карактер уџбеника, итд. Ипак, још увек се као једно од најважнијих питања поставља изналажење најбоље сразмере између апстрактно-теоријских разјашњења и конкретног, илустративног материјала. Водећи рачуна о томе, професор Харвардског Универзитета, Х. Ђ. Берман, аутор једне од најугледнијих студија на западу о совјетском праву (1), објавио је недавно свој уџбеник под насловом *Природа и функције права*. Уџбеник је оцењен као један од најуспелијих покушаја да се задовољи низ нимало простих захтева кад се приступи изради приручника за студенте-неправнике. Сем тога, ова књига може се узети и као пример типичног америчког увода у правне науке који се веома разликује од одговарајућих европских, па и наших, курсева и уџбеника и због тога заслужује посебну пажњу.

I. — Кратки уводни део уџбеника (с. 3—52) садржи обавештења о стању, потребама и разлозима настојања да се прошири правничко образовање, а такође и кратку скицу стандардних схватања у САД о природи права и његовој функцији у друштву.

а) — Одавно је констатовано да постоји очигледан раскорак између стварног значаја права у друштву, непосредног учешћа свих људи цивилизованих земаља у свакодневном правном животу, с једне, и релативно уског правног образовања, с друге стране. Може се рећи да постоји скоро потпуно лаицизам, чак и код универзитетски образованих људи: они су неуспоредиво солидније обавештени о разним другим предметима (филозофији, историји, економији, социологији и сл.) него о резултатима правних наука. Наравно, то има низ негативних последица које се морају отклањати на сходан начин. Управо зато је неопходно ширење правног образовања и изван уског круга стручних правника. Општи смисао тог образовања састоји се у томе да се покаже шта је правни систем и у чему је својеврсност правног резоновања; да се допринесе потпунијем разумевању политичких институција и вредности америчког друштва и међународне заједнице; да се обогате и прошире општи хоризонти и знање образованих људи; да се подстакне интересовање других научних дисциплина за право; да се учврсте осећање и мерила правде код што ширек броја припадника заједнице, итд. С обзиром на то, неопходно је бар стварање добрих клијената права кад већ није могуће претварање свих људи у правне стручњаке. А то значи да, поред одређених општих знања, грађани треба да имају и извесна техничка знања о начину функционисања права, односно да сагледају значај и корисност правног резоновања.

б) — И поред тога што се на ограниченом простору није могао упустати у разматрање низа тешких проблема о појму права, Берман је изванредно пластично и јасно, у најкраћим потезима указао на природу феномена права. Он најпре истиче да треба одредити дефиницију права, било да она пружа једну хипотезу о природи права, било да се појављује као крајња тачка истраживања, али у оба случаја дефиницијом се сутерира одређен метод анализе права. Но, дефинисање права је тешко зато што је реч о изванредно сложеној појави, затим што на то утичу идеолошка опредељења, па и схватања оних који формирају правни систем, и то не само службених органа него и свих грађана. Писац наглашава да су неприхватљиве три традиционалне теорије права — прва, која инсистира на вези права и морала, правде и сличних категорија; друга, која наглашава да се извор и санкција права налазе у државној власти; трећа, која схвата право као производ развоја и духа културе целокупне заједнице.

(1) H. J. Berman: *Justice in Russia — An Interpretation of Soviet Law*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1950.

Берман посебно указује на недостатак нормативистичких схватања права. Право није прост скуп специфичних правила већ је оно далеко сложеније. Тако схваћено право се може дефинисати као „институција у смислу једног интегрираног модела или процеса друштвеног понашања и идеја” (с. 8). Свако организовано друштво садржи низ различитих институција и поредака у којима се испољавају одговарајуће врсте — економске, политичке, религијске и сл., акција и мишљења људи па се заједно с њима појављује и право као специфичан поредак. „Право је један облик друштвеног поретка; правни поредак је значајан облик одржавања друштва као целине” (с. 9). Без права, ма и у најрудиментарнијим облицима, друштво се не би могло формирати, Право је један од најважнијих фактора одржавања одређеног друштвеног поретка. Следствено томе, право има низ специфичних карактеристика: оно је један од најважнијих инструмената друштвене контроле; оно пружа, уз јавну подршку, легално решење постојећих сукоба; оно је врло рашчлањено и захвата готово све најважније области друштвеног живота; оно садржи тенденцију ка генерализацији; најважнија је, пак, његова особина веома развијен формализам, прецизност и уређеност сваке институције и по томе се оно одмах разликује од разних спонтаних поредака (на пример, обичаји, навике, итд.). Што се тиче подлоге на којој настаје, право није искључиво израз сарадње, али ни присиљавање једних људи од стране других; оно има у ствари обе те карактеристике. Зато оно може бити створено од стране државне власти, али оно може и самстално поницати из културе дате заједнице па и из свести људи.

в) — С обзиром на такво схватање природе права, Берман на сходан начин објашњава и функције права у друштву. Он наглашава да се кспецифична природа права далеко више испољава кроз функције него кроз начин његовог стварања, његовог порекла, или пак начин санкционисања. Пошто је констатовао да је право посебна врста институционалног процеса и моделирања друштвеног поретка, Берман сматра да су постављени подесни темељи за анализу друштвених функција целокупне правне активности. При том он полази од општег појма функције одређене појаве, којег је у најновије време утврдио истакнути социолог Р. Мертон (2). Термин „функција” много се користи у биолошким и математичким наукама, одакле је и доспео у друштвене науке. Стога и друштвене науке користе овај термин у смислу који је приближан оном у биологији, а наиме да је „функција” — витални или органски процес посматран с обзиром на то како утиче на одржавање датог организма. Сваки орган у телу има неку одговарајућу функцију. Одатле произлази ова дефиниција: „Под друштвеном функцијом права подразумева се тенденција права да допринесе одржавању друштвеног поретка” (с. 32). Таквом дефиницијом истовремено се скреће пажња на недостатке употребе термина „задачи” права: наиме, тиме се указује на то да у функцији права треба разликовати оно што се жели и антиципира од оних конзеквенци које настају независно од воље оних који стварају право и њиме се користе. Зато, кад се говори о „задацима” права долази се у ситуацију као кад би се говорило о „задацима” срца у организму. С друге стране, постоји такође и аналогија с биолошким функцијама утолико што, као што је речено, служи одржавању друштвеног поретка, тј. као процеса интегрирања и хармонизовања друштва узајамним дејством његових различитих делова. Међутим, није право безусловно, увек и у свим својим деловима „функционално” у овом смислу, јер чињенице показују да оно може изазвати и неред, дезинтеграцију и дисконтинуитет у неком друштвеном поретку. Наравно, утврђивање шта спада у функцију а шта не, представља врло тежак проблем за науку.

(2) R. K. Merton: *Social Theory and Social Structure*, Glencoe, Illinois, 1957, pp. 20 seq.

Разматрањем друштвених функција права — сматра писац — долази се до закључка да постоје опште функције, тј. оне које садржи свако право, независно од тога у каквом се друштву налази, историског степена развоја и конкретних услова и, с друге стране, посебне или специфичне функције које има или одређена група земаља или само једна земља. Он налази да постоје три опште функције права. Прва је, „функција васпостављања равнотеже друштвеног поретка (или неког његовог дела) када је та равнотежа озбиљније поремећена” (с. 34). Сваки такав поремећај је и узрок и последица сукоба, трвења и спорова између група или појединаца. Право садржи инструменте за поновно успостављање нарушене равнотеже, а најважнији су они који се појављују у поступцима при разрешавању кривичних и грађанских спорова. Друга функција је „омогућење члановима друштва да прорачунавају последице свог понашања путем обезбеђења и олакшања вољних послова и уговора” (с. 35). Свесно учешће људи у разним процесима намеће потребу коришћења ових облика саобраћања и то у огромном броју и разним видовима. Трећа функција је „васпитање народа да правично мисли, осећа и дела, тј. уобличавање моралних и правних схватања и ставова односно друштва” (с. 37).

По Бермановом схватању, нису све три функције једнако развијене у свим земаљама; негде је истакнутија једна, а негде су друге важније. Што се тиче западних земаља, а посебно САД, приметно је наглашена функција права у одржавању историског континуитета и чврстине схватања, односно правног резонувања путем аналогije и коришћења прецедената.

д) — Иако су наведене концепције несумњиво занимљиве, ипак се права оригиналност и убеденика и америчког метода проучавања права огледа тек у осталом, неупоредиво обимнијем излагању (с. 41 — 662), које даје прави печат структури и методу целе књиге. Ту се налази конкретан материјал на коме се углавном огледају и основне функције и природа права у смислу претходних објашњења.

Први део (с. 53—276) садржи разноврсан материјал на основу кога треба да се стекне што потпунија представа о праву као инструменту решавања спорова. Кривични грађански и остали поступци најбоље показују да је право пре свега један својеврсан процес. Правна процедура, која се састоји из низа правила и радњи, најизразитије представља суштину права и његово дејство у правцу успостављања нарушене равнотеже. Да би те поставке илустровао, писац исцрпно наводи оригиналне судске случајеве (поднеске странака, ток и главне моменте расправа, пресуде и сл.) и то из разних временских периода. При том писац даје и низ исцрпних објашњења о судској надлежности, структури судског система, врстама санкција, а сем тога наводи и читаве одељке из расправа и монографија других писаца. — Други део (с. 277—374) посвећен је приказивању права као процеса одржавања историског континуитета једног поретка и то илуструје низом случајева о одговорности за учињену штету. Уз тај материјал дата су објашњења о резонувању на основу процедента и уопште о карактеру правног резонувања, о разлици између англосаксонског и континенталног правног система као и изводи из других дела о тим питањима. — Трећи део (с. 375—470) има за циљ да покаже право као процес обезбеђења и заштите слободе уговарања. Уз наведени низ судских случајева писац или сопственим објашњењима или изводима из других дела обрађује проблем уговора, врсте уговора, судску заштиту против њиховог кршења, итд. — Четврти део (с. 471—640) пружа материјал о праву као процесу решавања акутних друштвених сукоба и то на бази низа случајева из области радног права. И овде су дата не само објашњења писца и других наведених аутора о низу појмова, него и излагање о разним моментима односа радника и послодавца, па и о развоју и решавању радничког питања у САД.

II. — Преглед садржине Бермановог уџбеника био је неопходан првенствено због тога што се на тај начин може лакше створити представа о неким особеностима проучавања права у САД. Иако, наравно, овај уџбеника не може у једнакој мери представљати све бројне варијанте садржине и метода разних курсева и дисциплина, који имају углавном исти ниво и намену, а још мање врло разнородне предмете и курсеве који постоје у систему целокупног правног образовања, ипак се у њему налази довољно елемената на основу којих се оцртава третирање права знатно друкчијено што је то уобичајено по традицији европске правне науке.

а) — Пре свега, пада у очи то да се инсистира на реалистичком прилажењу феномену права. То је више-мање опште обележје америчке теорије права. Карактеристично је да се у САД никад нису изградиле апстрактне теориске системе у којима би право било представљено као свет посебних појава, а управо такве системе је джурила европска правна филозофија. Довољно је подсетити само на нормативизам који сматра да је право чисто логичка категорија и његову научну слику о праву која није ништа друго до један доследно изведен систем апстрактних појмова. Па и остали европски системи правне теорије, како они идеалистички и метафизички (који сматрају да је право идеја или одраз неких највиших вредности, морала, итд.), тако и социолошки (који настоје да нагласе друштвену страну права) представљају само скуп апстрактних појмова.

Реалистичко прилажење и поглед на право како оних најрепрезентативнијих теориских система, тако и у елементарним курсевима као што је овај, огледа се у настојању америчких теоретичара, без обзира на међусобне разлике, да право објасне првенствено у склопу осталих друштвених појава. Берманово објашњење природе права сасвим је у духу таквих схватања. Утврдивши да је право само један својеврсан елемент друштвеног поретка, да се оно састоји из реалних акција и мишљења припадника заједнице, да је оно институција и процес, поред низа других институција и процеса, Берман је и могао да установи да се природа права огледа у стварним функцијама, које оно врши у оквиру друштвеног поретка. Зато није случајно да се чак и у оваквом елементарном излагању налази далеко снажније наглашена друштвена улога права него у европским врло ригорозним научним расправама. Ма како парадоксално изгледало, стиче се поуздан утисак да управо о функцији (или функцијама) права и нема систематских и довољно разрађених схватања у иначе врло развијеној европској правној теорији. Насупрот томе, баш та страна права је много осветљавана у америчкој правној науци и Берманова скица је само један врло успешан показатељ те чињенице.

б) — Међутим, такав поглед на право ипак не може представљати битну особеност проучавања права у САД, па и овог уџбеника. Та особеност се састоји у максималном коришћењу конкретних случајева у свим областима науке, почев од позитивноправних дисциплина па до теорије. Свуда се стварно тежиште налази на анализи конкретног материјала, који није само илустрација него стварна подлога на којој се конструишу теориска разјашњења. Анализи конкретних случајева се придаје толики значај да се стиче утисак да чак правац теориских уопштавања одређује изабрани или постојећи низ случајева из практичног правног живота а не унапред и апстрактно постављена шема и конструкција. Додуше, тешко је утврђивати у којој мери једно другом претходи, али је ван сваке сумње да придавање толико пажње случајевима доводи до одређене оријентације целе правне науке коју бисмо могли назвати емпиристичком. То, наравно, није случајност или пак плод неких посебних наклоности америчких правних практичара и теоретичара, него је првенствено последица карактера америчког правног система. Овај систем се знатно разликује од европских правних система баш по томе што врло значајно место заузимају прецеденти као извори права. Прецедентно право просто

стимулира и чини неизбежним нарочито пажљиво разматрање свих, а посебно оних најзанимљивијих и нових случајева.

Та неизбежност огледа се у томе да у настави права у САД преовлађује *casus method*, тј. проучавање правног система приказивањем карактеристичних судских случајева који представљају низ развојних тачака, којима се карактеришу промене правних схватања јуриспруденција. Разумљиво је да се и аутор у делу које приказујемо служимо том методом.

Оваква оријентација науке доводи до одговарајућег метода наставе и студирања права. Уместо настојања да се право изучи преко више или мање систематизованих и апстрактних појмова, то се чини постепеним улажењем у сложене проблеме правне технике и путем практичног коришћења низа аналитичких поступака који су неопходни приликом разматрања случајева. На тај начин, само студирање права претвара се у рад који је врло сличан делатности правних практичара. Стална анализа датих случајева своди на најмању меру предавања *ex cathedra* и сразмерно пружа могућност развијања дискусије наставника и слушалаца, а нарочито на вежбама и семинарима, организованим судским претресима у којим студенти имају улогу странака, итд. Интензиван рад у том правцу доприноси рацвијању правног резоновања и потребне рутине у оперисању са датим случајевима.

Само у вези с тим може се разумети и чињеница да чак и уводни уџбеник за проучавање права садржи далеко више материјала који се може користити у пуној мери само кад постоји такав систем наставе и рада на факултетима, него простог излагања основних знања и појмова. При том, околност да је реч о једном уџбенику за неправничке факултете само још више показује у којој мери се поклања пажња анализи случајева. Што се тиче, пак, резултата оваквог начина изучавања права несумњиво је да је он у одређеном смислу врло ефикасан, али с друге стране, може имати и негативне последице уколико се само претресају случајеви.

в) — Вероватно да је управо то изазвало потребу да се у овом, као и у низу других уџбеника, уз случајеве приложи теориска, историска и упоредноправна разматрања аутора или других писаца. Тиме је увођење у правне науке добило и шире оквире, знања су потпунија и перспектива посматрања права вишестрана. Тако разнородан материјал од почетка ствара навику студирања, јер је теже механички усвајати него кад постоји истоврсан материјал. Уопште, један овакав уџбеник и овакав начин увођења у право има сврху да пружи знања за која се иначе у европским системима морају користити различите наставне и научне дисциплине. Међутим, тешко је рећи да ли је то решење начелно боље, али је сигурно да оно на најрационалнији начин, непосредно и истовремено, доприноси стварању довољно садржајног и широког погледа на право и основне проблеме који се пред науку постављају. А што је најважније, тако се може повезати основни циљ — практично оспособљавање грађана за учешће у правном животу — с циљем постизања одговарајућег степена правне културе у зависности од тога којој категорији студената су намењени догични курсеви и уџбеници. То је само један, од начина ширења правне културе уопште, о чијој је потреби већ на почетку писац посебно говорио.

Др. Стеван К. Врачар

П. С. Элькинд: РАССЛЕДОВАНИЕ И СУДЕБНОЕ РАССМОТРЕНИЕ ДЕЛ О НЕВМЕНЯЕМЫХ, Москва, Госюриздат, 1959, 110 с.

Ако лице није способно да схвати значај својих поступака нити да управља собом, онда оно не може да буде одговорно за оне последице које произилазе из његових несвесних и невољних радњи. Човек може одго-